

наук. праць / наук. ред. В.І. Гуменюк. Сімферополь: Світ, 2010. С. 58–67.

5. Леся Українка: Енциклопедія життя і творчості / М. Жарких [Електронний ресурс]. URL: <https://www.l-ukrainka.name>.

6. Словник української мови: у 20 т. [Електронний ресурс]. URL: <https://services.ulif.org.ua>.

7. Tognini-Bonelli E. Corpus Linguistics at Work. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2001. 223 p.

УДК 81'373: 821.161.2-1.09Л.Українка

АПЕЛЯТИВИ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ЯК СВІТОГЛЯДНІ КОДИ

Зоряна Мацюк,

*кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри
українського прикладного мовознавства Львівського
національного університет імені Івана Франка
(м. Львів, Україна)*

Марта Табака,

*магістр кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університет імені Івана Франка
(м. Львів, Україна)*

Розглянуто апелятиви поетичних творів Лесі Українки з огляду на їхню емотивність як властивість мовного знака, призначена збуджувати почуття та емоції в адресата. Розкрито емотивний зміст риторичних звертань, які акумулюють світоглядні, культурні, ментальні коди поетеси та впливають на формування національної ідентичності українців.

Ключові слова: *апелятив, риторичні звертання, емотивність, поетичний текст, світоглядний код.*

The appeals of Lesya Ukrainka's poetic works are considered in view of their emotionality as a property of the language arouse to excite feelings and emotions in the addressee. The emotion-based content of rhetorical appeals, which allow to determine the worldview, cultural, mental codes of the poetess and to show the influence of individual emotions on the formation of the national identity of Ukrainians, has been revealed.

Keywords: *appeal, rhetorical appeals, motivatedness, poetic text, worldview code.*

Апелятив - це слово або сполучення слів, що називає особу (рідше предмет), до якої звернена мова того, хто говорить. Апеляція до адресата найактивніше відображена в розмовному та художньому стилях, які є своєрідним полем його апробації [7].

Загальноприйнятим у лінгвістичній літературі є поділ звертань на дві групи: 1) власне звертання, які розраховані на безпосередню увагу адресата (особи); 2) риторичні звертання, які відіграють певну стилістичну роль (стосуються тварин, рослин, явищ природи, абстрактних понять, неживих предметів тощо).

На думку дослідників, апелятиви як суттєвий компонент комунікативного акту можуть виконувати вокативну, апелятивну, ідентифікуючу, емотивну, етикетну функції в процесі комунікації [2, с. 49].

У структурі поетичного мовлення функції апелятивів, з одного боку, детерміновані змістом поезій, а з іншого, звертання служать мовними засобами вираження емотивності як запланованої демонстрації емоцій, спрямованих на адресата. Мовознавці вважають емотивність властивістю мовного знака, яка служить засобом емоційного переживання суб'єктом явища дійсності, а як засіб збудження певних почуттів та емоцій в адресата емотивність називають «емоційністю в мовному переломленні» [5, с. 153].

Емоції – універсальна категорія, однак зміст і структура емотивної лексики мають національну специфіку. Емоції окремої культури, опосередковані мовними засобами їх вираження, стають культурними кодами нації. Емоції є також значущим аспектом в житті кожного індивіда. Саме емоції активізують пізнання світу, формують оцінне ставлення до предметів і явищ об'єктивної дійсності [1; 3].

Апелятиви як частина емотивної лексики в поетичних творах Лесі Українки – це риторичні звертання, які слугують засобом виявлення душевного стану, думок та переживань поетеси.

Серед численних звертань поезій Лесі Українки, які містять емотивне значення та виконують емотивну функцію, можна виокремити: 1) назви предметів, напр.: *віночок, зброя*; 2) назви різних частин тіла, напр.: *серце*; 3) назви рослин, напр.: *калинонька*; 4) назви природних явищ, напр.: *зорі, сонце*; 5) географічні назви (власні та загальні), напр.: *Мойра, Муза, Прометей, Україна; батьківщина, вітчизна, держава, земля, країна, край*; 6) назви абстрактних понять, напр.: *душа, мрія, муза, пісня, сила, слово, спів, фантазія* та ін.

Багатством емотивного зміст наповнені звертання, що є назвами абстрактних понять. Серед емотивних апелювань цієї групи найвищою частотою вживання відзначається лексема *пісня / пісні* (15), напр.: *Ой палка ти була, моя **пісне!*** [с. 83]²; *Замовкни ж ти, **пісне** моя лебедина, Бо хутко порветься остання струна!* [с. 104]; *Гей, шаленая **пісне!** і в кого вдалась ти така непокірна?* [с. 133]; *Благаю вас, **пісні**, мої **пісні** крилаті, За ним услід, мов іскорки летить, Побудьте з ним в його самотній хаті, Верніться і мені про нього розкажіть* [с. 90].

Така висока активність апелювання *пісня / пісні* свідчить про нерозривний зв'язок життя і творчості Лесі Українки з музикою. Гра на улюбленому фортепіано, народні пісні, записані з голосу Лесі Українки Миколою Лисенком та Климентом Квіткою, – це лише окремі штрихи до багатогранного музичного світу талановитої поетеси. Леся Українка захоплювалася не лише народною піснею, але майстерно виконувала класичні твори Бетховена, Шумана, Шуберта, Моцарта, Баха. Широка обізнаність письменниці з різноманітними жанрами музичного мистецтва, вроджена музикальність, любов до пісні вилилися в листі до дядька Михайла Драгоманова: «Мені часто здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет».

Часто вживаною в поезіях Лесі Українки у функції апелювання є лексема *муза / Муза* (10), яка реалізує два значення: 'у грецькій міфології – одна з дев'яти богинь поезії, мистецтва та науки' та 'творче натхнення', напр.: *Стій, **Музо**, ображена, горда богине!* [с. 105]; *Безжалісна **музо**, куди ти мене завела?* [с. 86]. Підсилюють переживання автора епітети *безжалісна, винозора, горда, прикладки богиня (ображена, горда), владарка (горда), порада*, напр.: *Ти глянула поглядом владним, безжалісна **музо**, І серце мое затремтіло, і пісня моя залунала, А ти моя, владарко горда, втішалася піснею бранки, І очі твої променіли вогнем переможним, І вабив мене той огонь, і про все заставляв забувати* [с. 86]; *Розваж мене, **Музо**, моя ти порадо!* [с. 103]; *Стій, **Музо**, ображена, горда богине!* [с. 105].

Як риторичне звертання до старогрецької богині долі Леся Українка використовує в поезії лексему *Мойра*, напр.: «***Мойро!** Невже тобі, суворій, грізній, личить Робити посміхи над бідними людьми?!*» [с. 110].

² Леся Українка. Вибрані твори. Київ: Молодь, 1957. 381 с. Тут і далі, покликаючись на це видання, в дужках зазначатимемо лише сторінку.

Особливою емоційністю наповнений апелятив *батьку Прометею*, напр.: «Тяжкий твій спадок, **батьку Прометею!**» [с. 111]. Перифраз дочка Прометея як образне ім'я Лесі Українки кодифікований самою поетесою.

Усі апелятиви, пов'язані з іменами героїв грецької міфології, можна вважати своєрідним мистецьким кодом поетеси Лесі Українки, які засвідчують її близькість до класичної літератури.

Апелятив *мрія / мрії* (8) функціонує у значенні 'те, що створене уявою, фантазією; витвір уяви', напр.: **Мріє, не зрадь!** [с. 197]. Він етимологічно споріднений з іменником *мара* «мара, привид» [4, т. 3, с. 527]. Саме це первинне значення відтворює контекст «**О мрії-мари! Страшніші ви, ніж сая справжня буря**» [с. 228]. Таке слововживання свідчить про широку ерудицію Лесі Українки, її заглибленість у приховані смисли слова. Лише освічений підготовлений реципієнт, який обізнаний з етимологією лексеми *мрія*, без надмірної емоційності може сприйняти семантику прикладки *мари* до апелятива *мрії*.

Серед географічних загальних назв найвищою активністю вживання відзначається апелятив *край* (5), який є семантично близький до апелятивів *країна, земля, сторона / сторононька, куточок*. З-поміж етимологічно споріднених лексем *край* і *країна* Леся Українка віддає перевагу етимону *край* «місцевість, сторона» [4, т. 3, с. 73], а похідний іменник *країна* «земля» [4, т. 3, с.73] використовує один раз: «**Країно рідная! ох ти далека мріє! До тебе все летять мої думки**» [с. 120]. Особливість вживання цих лексем у функції звертання в поезії Лесі Українки можна, на нашу думку, пояснити мовною традицією, закладеною поезією Тараса Шевченка, напр.: *Тяжко-важко умирати у чужому **краї*** (Т. Шевченко); закріпленою в українських народних піснях та пареміях, напр.: *Що не **край**, то звичай; За рідний **край** – хоч помирай; Свій **край**, як рай, а чужа країна, як домовина*. Очевидно, такому вживанню сприяла також тогочасна семантика лексеми *край* «б. Край, страна, область. **Рідний край**. Родина, отечество» [8, т. 2, с. 298] і *країна* «Край, страна. **Рідна країна**. Родина, отечество» [8, т. 2, с. 298].

Семантично близькі лексеми-звертання *сторона* (1) / *сторононька* (1), *куточок* (1) Леся Українка вживає одноразово, напр.: *Та й за те не докірливого слова Тобі не кину, **сторона прекрасна!*** [с. 25]; ***Сторононько рідна!*** [с. 39]; *Прощай, **рідний куточок!*** [с. 9]. Однаковим для цих звертань є атрибутивний елемент *рідний*.

Лексема *земля* (2) у функції звертання виражає значення ‘місце життя і діяльності людини’, напр.: *Земле, радій і цвіти!* [с. 229]. Оцінний компонент *рідний / чужий* доповнює емотивну семантику лексеми в риторичному звертанні, напр.: *Земле чужая, яка ж бо ти рідна для мене!* [с. 229].

Найвищим ступенем емотивності серед географічних назв відзначається лексема *Україна* (4), яку Леся Українка нечасто використовує як звертання, напр.: *До тебе, **Україно**, наша бездоляная мати, Струна моя перша озветься* [с. 18]; *І, може, тоді завітає та доля жадана До нашої рідної хати, До тебе, моя ти **Україно** мила, кохана, Моя безталанная мати!* [с. 18]; *Палають страшні, незагойні рани На лоні у тебе, моя **Україно!*** [с. 39]; ***Україно!** плачу слізьми над тобою* [с. 39].

Епітети *наша, моя, мила, кохана*; прикладка *мати бездоляная, безталанная* до звертання *Україно* свідчать про те, що національні проблеми Леся Українка переживає гостро і болісно, сприймає їх як особисту трагедію. За словами М. Зерова, давня історія, якій присвячено багато творів поетеси, – це була відправна точка, вихідний матеріал, що давав можливість письменниці показати історію України. Леся Українка не переставала цікавитися громадським та політичним життям рідної України навіть тоді, коли хвороба змушувала її тривалий час жити далеко від України. Відомо, що драматичну поему «Бояриня» (1910 р.) Леся Українка написала протягом трьох днів, перебуваючи далеко від України в Єгипті. На цей раз поетесу хвилювала не історія давнього світу, як це було раніше, а історія рідної країни.

Отже, аналіз емотивних смислів риторичних звертань поетичних творів Лесі Українки дав змогу увиразнити її світоглядні, культурні, ментальні коди, показати їхній зв'язок з особистими переживаннями та досвідом. Індивідуальні емоції поетеси, спрямовані на адресата через апелятиви, стають базовими для формування національної ідентичності українців.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. Москва: Наука, 1988. 341 с.
2. Бойко І. О. Концепція апелятива в комунікативній лінгвістиці // Мовні і концептуальні картини світу. 2015. Вип. 51. С. 43–52.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва: Русские словари, 1996. 416 с.
4. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1989. Т. 3. 552 с.

5. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. Москва: Высшая школа, 1986. 336 с.
6. Леся Українка. Вибрані твори. Київ: Молодь, 1957. 381 с.
7. Пономаренко В. П. Еволюція іменних засобів звертання в сучасних слов'янських та інших індоєвропейських мовах // Мовознавство. 2006. Вип. 6. С. 27–32.
8. Словарь української мови: в 4 т. / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. Київ: Наук. думка, 1996. Т. 2.

УДК 811.161.2

ПОЕТИЧНИЙ СИНТАКСИС ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Наталія Нос,

*старша викладачка кафедри історії та мовознавства
Українського державного університету залізничного
транспорту (м. Харків, Україна)*

У статті розглянуто питання поетичного синтаксису Лесі Українки. Особливу увагу приділено таким стилістичним фігурам як паралелізм та повтори. На прикладі віршів Лесі Українки з різних поетичних циклів досліджено, як за допомогою цих фігур вона наближає свої твори до народної творчості, передає почуття ліричного героя.

Ключові слова: *поетичний синтаксис, паралелізм, фольклор, цикл поезій, повтори.*

The article deals with Lesia Ukrainka's poetic syntax. Such stylistic figures as parallelism and repetition were given special attention. In the context of Lesia Ukrainka's poems from different poetic cycles, it was explored how she brought her works closer to the folklore, conveyed the feelings of a lyric hero by means of these figures.

Key words: *poetic syntax, parallelism, folklore, cycle of poems, repetitions.*

У світовій культурі є митці, які залишаються безсмертними у своїх творах, до них належить і видатна українська поетеса Леся Українка. Незвичайний талант Лесі Українки привертає увагу дослідників уже багато років, написано безліч літературних розвідок її життя і творчості, монографій, літературно-критичних та публіцистичних статей, література діаспори постійно поповнюється дослідженнями про велику поетесу.